

Farkas Péter

Somogy vármegye 1918–19. évi történetének levéltári forrásai

A rendszerváltásokkal terhelt 1918–1919-es időszakra iratpusztulások is jellemzőek, s e rövid időintervallum kutatása azzal is jár, hogy az egymást váltó politikai rendszerek adminisztrációjában is el kell mélyednie a kutatónak. Mely intézmények, mely forrás- és irattípusok őriznek és tartalmazznak a kutatás szempontjából értékes adatokat? Somogyi példa alapján készült az alábbi áttekintés, de e téma kutatása más vármegyékben is hasonlóképpen történhet. A vármegyei levéltári iratok képezik az alap kutatások fő forrásbázisát, amelyek kiegészülhetnek egyéb gyűjtemények anyagával is.

Közigazgatási iratok

A forrásanyagok közül kiemelkednek a közigazgatási iratok (a helyi levéltáros szakzsargonban hivatali iratképzőkként szereplő forráscsoportról van szó). A magyar történettudomány számára sok esetben elsődleges forrásbázisnak számító közigazgatási iratokra bizonyos szubjektivitás is jellemző, hiszen az adott iratképző elsősorban azokat a jelenségeket jegyezte le, amelyek számára aktuálisan lényegesnek számítottak. Az egodokumentumokhoz hasonlatosan ezzel a forrástípussal szemben is érdemes kritikus álláspontra helyezkedni. Mindezek ellenére az egész korszak alapvető forráscsoportjának számítanak a közigazgatási iratok, így Somogy vármegye főispánjának iktatott iratai,¹ valamint Somogy vármegye alispánjának iratai.² A korszak vizsgálatához azonban elengedhetetlen egy közigazgatási szinttel lejjebb is lépni: az elsősorban lokális, kistélepüléseken történtek kapcsán fontos információkkal szolgálhatnak a fősolgabírói irategyüttesek, ezek közül a Csurgói,³ az Igali,⁴ a Kaposvári,⁵ a Marcali,⁶ valamint a Tabi⁷ járás fősolgabírói iratai. Sajnálatos módon a Nagyatádi,⁸ illetve a Lengyeltóti⁹ járást érintő iratanyagok a korszakkal kapcsolatban nem maradtak fenn, a II. világháború alatt

¹ MNL SVL IV.1.b.

² MNL SVL IV.405.

³ MNL SVL IV.414.

⁴ MNL SVL IV.415.

⁵ MNL SVL IV.416.

⁶ MNL SVL IV.419.

⁷ MNL SVL IV.422.

⁸ MNL SVL IV.420.

⁹ MNL SVL IV.418.

elpusztultak. A Magyarországi Tanácsköztársaság – a hagyományos, országos értelmzési keretknél némiképp hosszabb, az 1919. március 10. és augusztus 6. közé eső időszakról beszélünk jelen esetben – helyi hatalmi reprezentánsának, Somogy Vármegye Direktóriumának iratanyaga nem maradt fent egységben, hanem több levéltári fond tartalmából vagyunk kénytelenek azt rekonstruálni. Ez a széttagolt állapot már a pártállami időszakban megfigyelhető volt. A Somogy Megye Direktóriumának és kormányzótanácsi biztosának iratai nevet viselő levéltári egység ugyanis a központi közigazgatás iratainak mindössze minimális részét tartalmazza.¹⁰ A kutatás szempontjából fontos a Latinca Sándor kormányzótanácsi biztos levelezése nevű állag is, amely megnevezésével ellentétben elsősorban nem leveleket tartalmaz. Az említett iratcsoportot leginkább vegyes gyűjteményként lehet leírni, amely a Latincától származó levelek mellett publicisztikákat és a júniusi kormányzótanácsi biztos kinevezése után keletkezett – tehát a korábbi *de facto*, immár *de iure* egyszemélyi vármegyei vezetéséhez köthető – utasításokat is tartalmaz, amelyeknek szintén a Somogy Vármegyei Direktórium egységes iratanyaga részét kellene képeznie.¹¹ Az iratcsoport kialakítása nagy valószínűséggel Kávássy Sándor levéltári kutatásaihoz köthető, az említett két rendkívül tömött doboz tartalma és a levéltár belső jegyzetapparátusa alapján a Latinca Sándor életéről szóló, 1969-ben kiadott forráskiadványhoz kapcsolódik.¹² Az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában egyáltalán nem szokatlan jelenség, hogy a pártállami időszakban létrejött gyűjteményes fondok a kezdeti, még a pártarchívumban keletkezett struktúrához viszonyítva épségben, egységben maradtak fenn máig, és az iratok nem kerültek vissza az eredeti őrzési helyükre: ilyen például a Kiállítási iratok gyűjteménye nevű fond is.¹³ A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szervei nevű fondfőcsoport legnagyobb részét az említett két csoport mellett elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésre alkalmas iratcsoportok alkotják, mint például Somogy Vármegye Építésügyi Direktórium vagy a Felsőmocsoládi Termelőszövetkezet iratai. Ezen iratcsoportokban kevésbé jelenik meg a „vármegyei központi akarat”, sokkal inkább lokális jellegű megközelítésekre adnak lehetőséget.¹⁴ Somogy Vármegye Direktórium iratainak döntő többsége azonban kisebb részben a főispáni, nagyobb részben az alispáni fondban található, tekintettel arra az abszolút technikai körülményre, hogy az iktatószámok a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt is folytatódtak, ezzel azt a képzetet kelteve, mintha a közigazgatás e tekintetben is jogfolytonos lett volna. E megállapítás egyébiránt helytálló a főszolgabírói irategységekre is, a helyi direktóriumok iratai – például a csurgói említhető e tekintetben – ezekben a fondokban található meg. A Sásdi Direktórium iratai,¹⁵ illetve Tolna Vármegye Direktóriumának iratai szintén értékes adalékokkal szolgálhatnak a somogyi

¹⁰ MNL SVL XVI.1.

¹¹ MNL SVL XVI.2.

¹² Kávássy, 1969.

¹³ Elszórtan tartalmaz iratokat a vizsgált korszakkal kapcsolatban is. MNL SVL XV.25.

¹⁴ MNL SVL XVI.

¹⁵ MNL BaVL XVI.1.

kutatás szempontjából.¹⁶ A Somogy vármegyei fehérterror kései szakaszának, illetve a kortárs forrásanyagban önmagát „ellenforradalminak” minősítő rendszer berendezkedésének értékes forrásanyagát jelenti a Dunántúli Központi Kormánybiztosság irategyüttese.¹⁷

Jogszolgáltatási iratok

Kiemelt forrásértékűek a jogszolgáltatáshoz kapcsolódó iratanyagok, elsősorban a Kaposvári Királyi Törvényszék,¹⁸ illetve a vármegyei tiszti főügyész iratai.¹⁹ Az utóbbi különösen a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása utáni felelősségre vonás kérdésköre kapcsán nyújt érdemleges adatokat. Információban gazdag és csak részben felhasznált forrásbázisként – nemcsak a különböző „megtorlásokra” vonatkozóan, hanem társadalomtörténeti szempontból is – említhetőek a Kaposvári Törvényszéki Fogház iratai.²⁰ A két világháború közötti, az illegális kommunisták elleni felelősségre vonások kapcsán Somogy vármegyét és a vizsgált korszakot érintő retrospektív szemléletű dokumentumok a Pécsi Királyi Ügyészség iratanyagában is fellelhetőek.²¹ Elsősorban a fehérterror vármegyei eseményeivel kapcsolatban fontos forrásbázisnak számítanak a Kaposvári Népbíróság²² és a Kaposvári Népügyészség²³ iratanyagai, néhány tanúvallomás azonban Kaposvár 1918. december 11-i kifosztására is visszautal.

Az Andrássy-gyűjtemény

A téma feldolgozásához kiemelt fontosságúak az úgynevezett gyűjteményes jellegű iratkomplexumok. Ezek közül kiemelkedő Andrássy Antal volt főlevéltáros, levéltárigazgató-helyettes, majd levéltár-igazgató gyűjteménye, amely időben a reformkortól egészen a Kádár-rendszer korai korszakáig ível és 1918/19-re vonatkozóan is tartalmaz adatokat. Andrássy anyaga számos iratmásolatot is magában foglal, nemcsak a somogyi, hanem egyéb levéltárak anyagaiból is. A másolatok mellett kiemelkedő értékűek több tízezres nagyságrendű jegyzetapparátusának vonatkozó darabjai, amelyek pontos, néhol szinte már regesztaszzerűnek is nevezhető leírásaikkal nemcsak segédletként funkcionálnak a kutató vagy a levéltáros számára, hanem árnyalt képet adnak a kutató-történész Andrássy Antal módszereiről, motivációiról és adott esetben akár lehetséges hibáiról, pontatlanságairól is. Az Andrássy-gyűjtemény olyan egyedi forrásokat is tartalmaz, mint az *Irányelvek a katonai politikai propaganda számára* címmel írott, 1919. augusztus 22.

¹⁶ MNL TVL XVI.1.

¹⁷ A részletes raktárjegyzékért ezúton mondok köszönetet Bödő Istvánnak. MNL FVL VI.1.

¹⁸ A Forradalmi Törvényszék iratait is magában foglalja. A vizsgálat tárgyát képezik természetesen a kutatott téma kapcsán a bethleni konszolidáció alatti perek anyagai is. MNL SVL VII.1.b.

¹⁹ MNL SVL IV.407.

²⁰ MNL SVL VII.101.

²¹ MNL BaVL VII.52

²² MNL SVL XXV.1.

²³ MNL SVL XXV.2.

1. A kaposvári munkászászlóalj kiképzése. 1919. április–május
(MNL-SVL-XV.32. Fényképgyűjtemény. 5. doboz. Személyeket ábrázoló fényképek)

után keletkezett kiadvány. (A szerző szerencsés módon a füzet egy másik példányát nem sokkal azelőtt, hogy a levéltárban megtalálta, már beszerezte. A szövegkritikai szempontokat figyelembe véve annyi bizonyosan megállapítható, hogy a két példány szövege teljes mértékben azonos.²⁴) A volt Somogy megyei pártarchívum-vezető Andrassy Antal nevéhez kötődik jó részben az MSZMP Somogy megyei pártarchívumának személyi és tematikus gyűjteménye is.²⁵ Az említett irategyüttesek elsősorban a Somogy Vármegyei Direktórium jelentős szerepet játszó személyeivel és a fehérterror eseményeivel kapcsolatban őriztek meg számunkra komplex, elsősorban másolati anyagokat magukban foglaló, sok esetben az emlékezetpolitikai kontextust is bemutató gyűjtéseket.²⁶ A vármegyei vörös terroralakulatra, a korabeli megnevezés szerint Latinca-századra vonatkozóan a 44. Vörös Dandár iratai nevű gyűjtemény is további adalékokat nyújt.²⁷

Ego-dokumentumok

A Somogy megyei forrásadottságokra jellemző, hogy igen nagyszámú, keletkezését tekintve időben és térben is rendkívül nagy szórást mutató ego-dokumentum (visszaemlékezések, interjúk) áll rendelkezésünkre. A szövegek forrásértéke mellett kiemelendő, hogy természetesen a lejegyzett sorok szubjektív tartalma, nem oly ritkán ideológiai elfogultsága miatt vizsgálatukhoz megfelelő kritikai viszonyulás szükséges, a „ki írta, kinek írta, mikor írta” alapkérdések feltételével kezdve a vizsgálat folyamatát. Az ego-

²⁴ MNL SVL XV.44.

²⁵ Az MSZMP Somogy megyei pártarchívumának felállításáról: Csóti, 2014.

²⁶ MNL SVL XXXV.54. és XXXV.55.

²⁷ A Hadtörténelmi Levéltár másolati anyagaival kiegészülve: MNL SVL XV.32.

2. Kaposvári munkászszlóalj. Gyűrfűi különítmény
(MNL-SVL-XV.32. Fényképgyűjtemény. 5. doboz. Személyeket ábrázoló fényképek)

dokumentumok sorát gazdagítják a személyes hangvételű megjegyzésekkel tarkított, eddig kevésbé felhasznált *Historia Domus*-ok.²⁸ Említésre érdemes az egyházi szerzők sorából Hoss József, az eseményekkel kortárs kaposvári plébános visszaemlékezése is.²⁹ Kronológiai sorrendben haladva, a somogyi fehérterror eseményeire vonatkozó jelentős forrásnak számítanak Prónay Pál feljegyzései.³⁰ A Magyarországi Tanácsköztársaság veteránjai, illetve a fehérterror áldozatai vagy azok leszármazottai (vélt vagy valós szemtanúk) visszaemlékezéseinek a gyűjtése az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő új pártállami emlékezetpolitikai váltást követően vált a megyében is szinte tömeges jelenséggé, a korábbi, igencsak szórványosnak mondható gyűjtések után.³¹ A jelenség mintegy mitikus kezdőpontjának is tekinthető a zömmel 1919-es veteránok visszaemlékezéseit tartalmazó, 1959-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján kiadott *Somogyi tizenkilencesek* című kötet.³²

A Kádár-rendszer évtizedeiben az ego-dokumentumok gyűjtésében az MSZMP pártarchívuma és a somogyi levéltár járt az élen. Ennek a gyűjtőmunkának köszönhető az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában jelenleg is fellelhető jelentős számú, a korszakot érintő visszaemlékezés.³³ Az elsősorban az MSZMP pártarchívumának részét képező visszaemlékezések rendezettségi állapota egyelőre még nem megfelelő. Az ego-dokumentumok sorát gyarapítják a mikrofilmről nemrég digitalizált káderlapok is. Az ezekhez csatolt önéletrajzok érdekességét jelzik a keletkezési dátumok: Sztálin halálát, majd

²⁸ MNL SVL XII.55., XII.49. és XII.47.

²⁹ HL 143. 1.774.

³⁰ PIL 973.2.

³¹ A Magyarországi Tanácsköztársaság 1945 utáni emlékezetpolitikájára: Apor, 2014.

³² *Somogyi tizenkilencesek*, 1959. A kötet kézirat, név nélküli lektori véleményekkel: MNL SVL XXXV.54.

³³ A több száz ego-dokumentumra elsősorban: MNL SVL XXXV.54. XXXV.55. és XXXV.56.

1956 téli hónapját tartották leginkább alkalmas időnek arra a volt „19-esek” és „spanyolosok”, hogy ismét bejelentkezzenek munkásmozgalmi múltjukkal az állampártnál.³⁴ A pártarchívum és a megyei levéltár kapcsolatát jellemzik azok a további gyűjtések, amelyek koordinálására 1987-ben munkásmozgalmi kutatócsoport jött létre Szántó László, a későbbiekben a Somogy Megyei Levéltár igazgatóhelyetteseként dolgozó levéltáros³⁵ operatív irányításával. A rendszerváltást követően a csoport megszűnt, így az említett speciális tematikájú iratgyűjtés is megszakadt.³⁶ Említésre érdemes Latinca Sándorné visszaemlékezése is, amely a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár állományát gyarapítja, több, relevánsnak mondható személyi gyűjteménnyel együtt.³⁷

Sajtó

A korszak és a térség kutatásának kiemelt részét képezheti a kortárs, elsősorban vármegyei sajtó is. A sajtóanyagok összegyűjtésében nehézséget jelent, hogy az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt a vármegyében megjelent lapok – Somogyvármegye, Somogyi Munkás, Somogyi Vörös Újság – teljes évfolyamait több közgyűjteményből lehet csak összegyűjteni. Az MSZMP pártarchívuma szisztematikus és teljességre törekvő gyűjtőtevékenysége az intézmény felszámolása, tehát a rendszerváltás után megszűnt, a gyűjtemény több részre szakadt: így a lapszámok jelen pillanatban Somogy Vármegyei Levéltár, a Takáts Gyula Megyei Hatókörű Városi Könyvtár, a kaposvári Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum, valamint a szintén kaposvári illetőségű Táncsics Mihály Gimnázium könyvtárának (!) állományát is képez(het)ik. Egyáltalán nem kizárt az sem, hogy lelkes gyűjtőknél, tehát magánkézen is vannak kallódó lapszámok még a pártarchívum korábban szétszálazott sajtóanyagából. Tóth Ilona jóvoltából a korabeli somogyi sajtóról könyv alakban megjelent repertóriummal is rendelkezünk. A sajtórepertórium nem a teljesség igényével készült, de ettől függetlenül, kisebb pontatlanságai ellenére, valamint néhol regesztaszerűen, néhol pedig csak címszavakban fogalmazó feldolgozása mellett is hasznos segédletnek számít a kutatás során.³⁸

Fotógyűjtemény

Jelentős forrásértékűek az MNL Somogy Vármegyei Levéltára fotógyűjteményének e korszakra vonatkozó, a mai napig teljes egészében nem közzétett fényképei is, amelyek nemcsak későbbi, emlékezetpolitikai szempontból lényeges, veteránokat ábrázoló képek, hanem az eseményekkel kortárs források is. Több esetben azzal a jelenséggel is találkoz-

³⁴ A káderlapok újbóli elhelyezése az MSZMP pártarchívumán belül további munkát igényel a korábbi struktúra kényszerű megbontása miatt. Pontos jelzet ezt követően adható meg.

³⁵ Szántó, 2022.

³⁶ MNL SVL XXXV.55. Munkásmozgalmi gyűjtemény.

³⁷ PIL 711. f.

³⁸ Tóth, 1969.

hatunk, hogy a levéltár korabeli munkatársai azonosították a képeken szereplőket. Ma már egy-egy személy, például egy vöröskatona azonosítása csaknem lehetetlen feladat lenne, így mindenképpen szerencsés, hogy a levéltár munkatársai az 1960–80-as években a fényképek hátoldalára vagy kísérőpapírra feljegyezték a szereplők nevét – akik jó része még akkoriban élt is, így személyes információkérés sem volt lehetetlen –, illetve a fénykép készítésének lehetséges dátumát és helyét.³⁹

Összegzés

A fenti példák alapján is megállapítható, hogy a rendszerváltásokkal, háborúval és polgárháborús szituációval is terhelt 1918–19-es esztendőket Somogy vármegyei kutatása – más vármegyékkel egyetemben – nem lehetetlen vállalkozás, ám sok esetben számos közgyűjteményt és levéltári fondot érint. Számolni kell a speciális forrásadottságokkal, az aprólékos feltáró munkával és a bizonyos szintű mélyfúrásokat lehetetlenné tevő forráspusztulással is. Mindezek alapján a kutatás sziszifuszi feladatnak tűnhet, ennek ellenére a korszakra vonatkozó, Somogy vármegyét érintő levéltári forrásbázis jónak, kicsit finomabban fogalmazva, optimálisnak mondható. A kutatás fő bázisának is nevezhető somogyi levéltári anyag pedig különböző „műfajú”, változatos megközelítéseket lehetővé tevő forrásokkal is el tudja látni a vállalkozó szellemű kutatókat.

Források és szakirodalom

HL = Hadtörténelmi Levéltár

HL 143. 1.774. = Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye. Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron 1918–1919.

PIL = Politikatörténelmi és Szakszervezeti Levéltár

PIL 711. f. = Személyi gyűjtemények. Latinca Sándor gyűjtemény

PIL 973.2. = Prónay Pál: Ellenforradalmi naplójegyzeteim 1918–1921. Tótprónai és blatniczai Prónay Pál alezredes naplójegyzetei az 1918–1921. évi forradalom-kommün és ellenforradalom idejéből.

MNL BaVL = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára

VII.52. = Pécsi Királyi Ügyészség (1946-tól Államügyészség) iratai

XVI.1. = Baranya Megye Direktóriumának (Sásdi Direktórium) iratai

MNL FVL = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára

VI.1. = Dunántúli Központi Kormánybiztosság iratai

MNL SVL = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára

IV.1.b. = Somogy vármegye főispánjának iratai. Iktatott iratok

IV.407. = Somogy vármegye tiszti főügyészének (1946-tól Államügyészség) iratai

IV.405. = Somogy vármegye alispánjának iratai

IV.414. = Csurgói járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai

³⁹ MNL SVL XV.34.

- IV.415. = Igali járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai
 IV.416. = Kaposvári járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai
 IV.419. = Marcali járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai
 IV.422. = Tabi járás főszolgabírójának (főjegyzőnek) iratai
 IV.420. = Nagyatádi járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai
 IV.418. = Lengyeltóti járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai
 VII.1.b. = Kaposvári Királyi Törvényszék iratai. Büntető perek
 VII.101. = Kaposvári Törvényszéki Fogház iratai
 XII.47. = Tabi Római Katolikus Plébánia Historia Domusának fénymásolata
 XII.49. = Marcali Római Katolikus Egyházközség iratai
 XII.55. = Böhönyei plébánia Historia Domusa
 XV.25. = Kiállítási iratok gyűjteménye
 XV.32. = A 44-es Vörös Dandár iratai
 XV.34. = Fotógyűjtemény
 XV.44. = Dr. Andrassy Antal főlevéltáros gyűjteménye
 XVI. = A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szerveinek iratai
 XVI.1. = Somogy Megyei Direktóriumának és kormányzótanácsi biztosának iratai
 XVI.2. = Latinca Sándor kormányzótanácsi biztos levelezése
 XXV.1. = Kaposvári Népbíróság iratai
 XXV.2. = Kaposvári Népügyészség iratai
 XXXV.54. = MSZMP archívum. Személyi gyűjtemény
 XXXV.55. = MSZMP archívum. Tematikus gyűjtemény
 XXXV.56. = MSZMP archívum saját iratai
 MNL TVL = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára
 XVI.1. = Tolna Megye Direktóriumának iratai

- Apor, 2014 = Apor Péter: Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989. Bp., 2014.
- Csóti, 2014 = Csóti Csaba: Az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivuma felállításának története, 1962–1972. Andrassy Antal archívumvezető beszámolója, 1973. Forrásközlés. In: Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv, 43.) Szerk.: Récsei Balázs. Kaposvár, 2014. 43–44., 309–325.
- Kávássy, 1969 = Kávássy Sándor (összeállította és az előszót írta): Latinca Sándor válogatott írásai. Kaposvár, 1969. (Somogyi Almanach, 11.)
- Szántó, 2022 = Ötvöskönyvből Kaposvárra. Interjú dr. Szántó Lászlóval – Beszélgetőtárs: Farkas Péter. Levéltári Szemle, 2022. 4. sz. 69–74.
- Somogyi tizenkilencesek, 1959 = Somogyi tizenkilencesek. Veteránok visszaemlékezései. A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára kiírt irodalmi pályázat nyertes művei. Kaposvár, 1959.
- Tóth, 1969 = Tóth Ilona: Somogyi sajtórepertórium 1918–1919. Somogy megye az 1918-as polgári forradalom és Magyar Tanácsköztársaság idején a somogyi sajtó tükrében (1918. okt. 31.–1919. aug. 2.). Kaposvár, 1969.